

Aapiskukko, kuri ja koulun kunnia

Valkokangasratkaisuja opettajuuden unohtaneille

Suomalaiseen opettajuuteen on liittynyt erottamattomasti käsite malliopettajuus. Se on rakentunut 1860-luvulta saakka yhteiskunnan määrittämistä piirteistä, jotka opettajan tulee täyttää saavuttaakseen varauksettoman opettajakelpoisuuden. Suomalainen malliopettajuus ei ole rajoittunut ainoastaan opetus-työhön, vaan opettajuuteen on sisältynyt lukuisa joukko opettajan-työn ulkopuolisia velvoitteita. (Ks. esim. Simola 1995, 13, 233–239; Strike 1990, 188–223.)

Elokuva ei kasvatuksen historian tutkimuksessa ole välttämättä ollut yleinen lähdemateriaali. Opettajaelokuvia on kuitenkin löydettävissä suomalaisessa elokuvatuotannossa useitakin. Peter von Bagh tähdentää elokuvan merkittävyttä yhtenä osana suomalaista historiankirjoitusta (Bagh 1992, 7). Kansallisten tunteiden ilmentäjänä elokuva on kiistaton. Elokuvista on edelliseen viitaten löydettävissä myös muistikuvia suomalaisesta koulunpidosta ja opettajista. Artikkelini taustalla on suomalaisen miesopettajaan kohdentuva tutkimukseni. Tämän yhteydessä havaitsin elokuva lähteen mahdollisuuden kertoa suomalaisesta koulusta ja opettajasta.

Vaikka koulu ja opettajakunta ovat melko harvoin olleet suomalaisen elokuvan kiinnostuksen kohteena, on silti valkokankaalle piirtynyt kuvia suomalaisesta koulunpidosta. Yhteiskunta on asemoinut opettajan kansallisen kehityskulun mukaan. Elokuvaan onkin piirtynyt erilaisia käsityksiä siitä, mitä opettaja saa olla ja millainen hänen ei toivota olevan. Elokuva on

esittänyt opettajat muun muassa yltiöisänmaallisina, vahvasti kotiseutu- ja uskontohenkisinä sekä kuria ja järjestystä noudattavina (Ks. esim. Niskavuoren naiset 1938; Pojat 1962; Siunattu hulluus 1975; Pohjanmaa 1988).

Akseli ja Elina – elokuvan kansakoulunopettaja Pentti Rautajärvi on hyvä esimerkki opettajaan liitetystä arvolatauksesta. Vahvasti oikeistohenkinen kansakoulunopettaja on kyläkaupassa ostoksilla. Kauppaan tulee Kivivuoren Otto ostamaan Suomen Sosialidemokraattia:

Opettaja: Se on huono lehti, puolustaa kommunisteja.

Kivivuoren Otto: Ei vaan laillista menoa. Ei ihmiseltä sentään saa paitaa päältä repiä, vaikka se olis punainenkin, niin, eikä painokonneita moukarilla särkeä pieniksi palasiksi, eikä uhkailla laillista hallitusta

Opettaja: Onkos se Kivivuorikin Neuvosto-Venäjän asialla. Kolhoosiinko Kivivuoren mieli tekee?

Kivivuoren Otto: Eikös se opettaja sinne Venäjälle ole ollut menossa? Minä kerran kuulin, että sitä pitäs niin ku Uraliin saakka?

Opettaja: Miksi teidän poikannekin jatkuvasti puolustaa kommunisteja, vaikka he häntä parjaavat.

Kivivuoren Otto: Aai, ei ne kommunisteja puolusta, vaan laillista mennoo. Lapualaiset ne rikkoo Suomen lakia ja uhkaavat laillista esivaltaa.

Opettaja: He toteuttavat lain henkeä vaikka ehkä ovat rikkoneet sen kirjainta vastaan. Marksilaisuus tästä maasta hävitetään. Vuonna kahdeksantoista se jäi puolitiehen, mutta nyt ei käy niin. Siitä saa Kivivuorikin olla varma. (Akseli ja Elina 1970)

Opettajaa on esitetty myös muussa valossa. Mukaan on mahdunut joukko siviilielämässään ja työssään epäonnistuneita kansanopettajia, lehtoreita ja peruskoulunopettajia. Opettajan esikuvaan on uskottu pitkälle nykyvuosiin eikä virkamies saa edelleenkään Suomessa käyttäytyä miten haluaa (Valtion virkamieslaki 19.8.1994/750 14 §; Laki kunnallisesta

viranhaltijasta 11.4.2003/304 17 §, Finlex® - Valtion elektroninen säädöstietopankki). Opettajalle on asetettu heti itsenäisyyden alkuvaiheissa mallikansalaisen status ja tämä on säilynyt pitkälle nykyvuosiin saakka (Simola 1995, 239).

Suomalainen elokuva esittää opettajan yleensä yhteiskunnallisena menestyjänä. Opettaja on kylän tai kaupungin keskeinen hahmo pappismiesten, apteekkarien ja pankinjohtajien seurassa. Opettaja on mahdollisesti ammattinsa puolesta myös lakien ja asetusten yläpuolella. Hyvä esimerkki tästä on Pekka Parikan Pohjanmaa-elokuva vuodelta 1988. Elokuvasaati yltiöisänmaalinen juopunut kansanopettaja ammuskelee laittomilla aseilla. Opettajan tekoa katsotaan viranomaiskuulustelussa läpi sormien toisin kuin muuta ampujaporukkaa. (Pohjanmaa 1998) Putkan ovi ei heilahda kansankynttilälle.

Siveellisyyden velvoite

Toisenlaisiakin ratkaisuja opettajien rikkeille on todennettavissa. Aina ei opettaja ole ollut edellä mainittu selviytyjä vaan erilaisia "lopullisia ratkaisuja" on piirtynyt valkokankaalle. Tarkastelen muutamia elokuvaesimerkkejä, joissa opettaja "saa palkkansa" tai käyttäytyy vasten perinteistä opettajamallia. Elokuvat ajoittuvat valmistumisajankohdan mukaan aikavälille 1938–2003.

Elokuva *Syylisiäkö?* valmistui vuonna 1938. Pienen suomalaisen kaupungin oppikoulun lehtori Einola alkaa seurustella kangaskaupan myyjättären kanssa. Koulussa asiaa ei katsota hyvällä. Rehtori Notkola varoittaa Einolaa seurustelusuhteen seurauksista. Einola ei rehtorin varoituksesta piittaa vaan jatkaa seurusteluaan myyjätär Emmi Hytösen (Kaisu Leppänen) kanssa. Myyjättären äiti ja velipuoli ovat myös suhdetta vastaan.

Einola kokeilee sosiaaliluokkakysymyksen lisäksi poliittisia rajoja. Hän joutuu uudemman kerran puhutteluun. Puhuttelun

taustalla on konfliktitilanne työväentalolla, jossa lehtori tanssittaa ei-hyväksytyä kumppaniaan. Tanssi-ilta johtaa kahakkaan ja päätyy aina lehtiotsikoihin saakka. Koulun hallinnossa asiaa ei enää katsota suopeasti. Tällä kertaan puhuttelu järjestetään vanhempainneuvoston toimesta:

Rehtori Notkola: Istukaa, olkaa hyvä! Lehtori Einola. Jo pitemmän aikaa on koulumme vanhempainneuvoston eräiden jäsenten taholta lausuttu huomautuksia sen suhteenne johdosta, josta jo olen varoittanut teitä.

Lehtori Einola: Minä kai vastasin, että asia koskee yksinomaan minua.

Rehtori Notkola: Niin, tietysti on olemassa syitä, joita me sivulliset emme kykene arvostelemaan. Onhan meillä kaikilla ehkä nuoruudessamme tehtynä tekoja, jotka olisi ollut paras jättää tekemättä.

Neuvoston naisjäsen: Herra rehtori!

Rehtori Notkola: Jaa, olkaa hyvä neiti!

Neuvoston naisjäsen: Pyydän vain, ettei herra rehtori yleistäisi omia nuoruudenkokemuksia kaikkiin läsnä oleviin soveltuviksi.

Rehtori Notkola: Pyydän anteeksi. Tarkoitukseni oli sanoa, että miehen, joka joutuu esiintymään julkisuudessa, on välttämätöntä säilyttää moitteeton nimi ennen kuin voi toivoa sitä luottamusta, jota ammattimme vaatii. Eilisiltainen tapaus oli niin sanoakseni pisara, joka sai astian vuotamaan yli laidan.

Lehtori Einola: Onko tarkoitus, että minut vapautetaan opettajan toimesta?

Rehtori Notkola: Ehkä, ellette suostu lopettamaan suhdettanne. Niin, tämän kantamme asiassa halusimme etukäteen saattaa tietoonne. Voitte poistua Lehtori Einola. Tulen myöhemmin ilmoittamaan teille kokouksen päätöksestä.

Lehtori Einola: Hyvästi! (Syllisiäkö? 1938)

Tekstissä kuvastuu selvästi, kuinka moitteeton tulee opettajan tehtävässään olla. Einola rikkoo opettajuuteen kuuluvaa

pitäytymistä oikeistohenkisyteen ja oman sosiaaliluokan puhdasoppisuutta (Ks. esim. Rinne 1986, 152). Puhtausajattelun julistusta on todettu myös muussa yhteydessä. Anu Koivunen todennut suomalaisen elokuvan julistaneen muun muassa puhtaan naiseuden ihannetta (Koivunen 1995).

Einola alistuu rehtorin ja vanhempainneuvoston toiveeseen. Hän päättää katkaista suhteen. Rehtori tulee tapaamaan Einolaa ja lehtori ilmoittaa päätöksestään:

Lehtori Einola: Rehtori Notkola. Olen päättänyt suostua kokouksessa lausuttuun ehtoon. Olen jo luopunut hänestä.

Rehtori Notkola: Valitan, mutta minulla on sittenkin ikävä sanoma teille. Teidät vapautettiin kaikesta huolimatta opettajan toimesta. Koulun maine! Ymmärrätte!

Lehtori Einola: En, en ymmärrä niin vanhoillista ahdasmielisyttä. (Sylllisiäkö? 1938)

Rehtori valaisee Einolalle kangaskaupan myyjättären syntytaustoja ja jättää lehtorin katumaan tekojensa seurauksia. Valkokangas sinetöi Einolan kohtalon. Tämä kuolee puukoniskuun. Seurustelukumppanin mustasukkainen veli on teon takana.

Niskavuoren naiset – elokuva valmistui edellisen elokuvaesimerkin kanssa samana vuonna. Sama elokuva filmattiin uudelleen väreissä vuonna 1958 ja kertomuksesta seurasi vielä yksi filmatisointi 1980-luvulla. Opettajan siveellisyyškysymykset nousevat elokuvassa keskeisesti esille, aina sensuuri-kysymyksiin saakka. Kansakoulunopettaja Ilona Ahlgrenin käyttö 1938 elokuvaversiossa saa Filmitarkastamon kieltämään filmin.¹

Johtajaopettaja Vainio ja johtokunta joutuvat ottamaan kantaa koulun naisopettajan luona tapahtuviin yövierailuihin. Keskelä yötä koulun johtaja Vainio joutuu vaatimaan tehtävään tarkastaessaan opettajattaren asuntoa yhdessä epäluuloisen aviovaimon ja muun kylälähetystön kanssa. Oli käynyt ilmi, että uudella naisopettajattarella käy luvattomia miesvieraita yöaikaa. Naisopettaja avaa työsuhdeasuntonsa oven saapuvalle

tarkastusseurueelle. Koulun johtoa edustaa johtajaopettaja Vainio:

Ilona-opettaja: Millä oikeudella te tunkeudutte huoneeseeni? Tämä on kotirauhan rikkomista.

Martta: Opettajalla on oikeus tarkastaa, harjoitetaanko opettajattaren huoneessa haureutta.

Johtajaopettaja Vainio: Niin, neidillä ei ole oikeutta päästää keskellä yötä miehiä huoneeseensa.

Sandra: Niin justiinsa.

Ilona-opettaja: Tämä ei ole aika eikä paikka käytökseni arvostelemiseen. Pyydän teitä poistumaan huoneestani.

Martta: Te epäsiveellinen nainen. Kuulutte maantielle. Aiotteko kieltää, että olette juoksennelleet mieheni jälessä?

(Niskavuoren naiset 1958)

Kansanopettajalle koululla asuminen oli merkittävä palkanliisä, jopa osa palkkausta. Virkavuosiensa ajan hän vietti niin työkuin vapaa-aikansa pääosin kouluympäristössä. Opettajan julkinen ja yksityinen elämä olivat melkein erottamattomia. Tarkasteltavassa elokuvassa häiriötila horjuttaa sekä kyläyhteisöä että kylällä keskeistä koulu yhteisöä. Tasapainotilan palauttamiseksi johtajaopettaja on pakotettu toimimaan. Johtokunta kokoontuu kuulustelemaan opettaja Ilona Ahlgrenia. Pastori toimii puheenjohtajana ja johtajaopettaja Vainio esittelee opettajattareen kohdistuvia syytteitä.

Kuulustelussa käydään vahvaa vuoropuhelua opettajattaren yöllisistä miesvieraista:

Opettaja Ahlgren: [...] Epäsiveellinen? Olen koettanut tehdä työni hyvin. Olen koettanut auttaa kanssaihmissiäni voimieni mukaan.

Johtajaopettaja Vainio: Neiti Ahlgren on kyllä ollut hyvä opettaja.

Opettaja Ahlgren: Mieleeni ei tulisi kysyä, kuka käy esimerkiksi rovestin makuuhuoneessa. Jokaisen yksityiselämä on minulle pyhä. Muilla ei myöskään ole oikeutta kajota minun yksityiselämäni, jos ei se vahingoita yhteiskuntaa.

Pastori: Yhteiskunta ei voi sallia naisen harjoittavan kansakäymistä miehen kanssa ilman laillista vihkimistä. [...] Johtokunnan kokous jatkuu ja vuoropuhelu tiivistyy opettaja Ahlgrenin toteamukseen:

Opettaja Ahlgren: [...] Käsitän, että minun on jätettävä koulutyöni. Hyvää yötä! (Niskavuori 1984)

Opettajien siveellisyyden oli oltava loukkaamaton nuoren kansakunnan alkuvuosikymmeninä. Niskavuorisarjan elokuvaesimerkeissä kuvastuvat yhteiskunnan opettajaihanteet hyvin selkeällä tavalla. Koulusta uutisoitaessa lehdistö kiinnitti myös asiaan erityishuomiota (Männistö 1994, 130–132).

Koulunjohtajuus merkitsi 1940-luvulle saakka lähinnä työjohtajuutta. Elokuvassa koulun johtajaopettajan vallan rajallisuus käy ilmi. Tosiasiallista johtajan roolia kansakouluissa toimitti johtokunta (Mustonen 2003, 87). Elokuvassa johtokunnan puheenjohtajana toimiva pastori on suvereeni johtaja. Vainio ainoastaan esittelee Ilonaan kohdistuvia syytöksiä ja antaa jopa tunnustusta Ilonalle.

Koulujen hallinnolliset käytännöt olivat peräisin itsenäisyyden aikaa olevalta ajalta, jolloin asetukset ja säädökset erityisesti korostivat johtokunnan asemaa koulussa (Ks. esim. Kerkkonen 1916, 12–13). Koulunjohtaja oli yleisesti maaseutuvaltaisessa Suomessa sekä johtokunnan että kyläläisten silmätikkuna. Kalliin koulurakennuksen valvonta ja opetustoimen säädösten noudattaminen olivat hänen keskeiset tehtävänsä opettamisen ohella. Niskavuori-elokuvien tapahtumamiljöössä elokuvallinen siveettömyyden uhka oli tullut koulun seinien sisään. Kyläkansakoulua koskettava moraaliton elämänmeno oli kaksinkertaisesti paha. Tällä kertaa se tuli kouluun sekä naisopettajan että koulun johtokunnan jäsenen kautta.

Rantalan mukaan johtokuntien vallankäyttö oli keskeistä koulun hallinnossa nuoren kansakunnan alkuvaiheissa. Opettajan oli oltava väleissä sekä kylän että johtokunnan kanssa. Johtokunnan mahdollisuudet opettajan virkavalintaprosessissa oli-

vat merkittäviä ja mahdollisissa erottamistapauksissa myös johtokunnalla oli valta (Rantala 2002, 68–69). Koulun puhtauskuvaa korostavat elokuvallisen johtokunnan pappispuheenjohtaja. Koulu ja kristillisyys kulkevatkin rinnatusten suomalaisessa elokuvassa.² Elokuvaesimerkin mukaan koulu ja kristillinen eetos on syvästi mielletty yhteen myös elokuva-tuotannossa.

Siveetön opettajatar joutuu eroamaan tehtävästään. Hän saa seurata johtokunnan langenneesta miesjäsenestä agronomi Aarne Niskavuoresta. Heidän matkansa käy hevoskyydillä pois siveyttä vaalivasta maaseutuyhteisöstä. Tasapainotila on palannut kouluun.

Opettajan moraali

Niskavuorielokuvien pastori ei jää ainoaksi ”koulupastoriksi”. Pastori liitettyä koulun toimintaan on olennainen osa suomalaisissa elokuvien koulukuvauksissa. Pastorit saavat monivahteisia arvomerkityksiä valkokankaalle sijoitettuina (Ks. myös. *Pojat* 1962; *Siunattu hulluus* 1975). Humoristisessa Skandaali tyttökoulussa – elokuvassa on kuvaus sijaisopettaja Pastori Pölkkysestä (Kosti Klemelä). Poikamiehenä esiintyvä pastori liehittelee koulun johtajatar Sanny Kortmania (Liisa Nevalainen) saadakseen toimia opettajana.

Julman ja oppilaita alistavan Sannyn johtajuus koululla joutuu kuitenkin kyseenalaiseksi ja pastorin Pihtiputaalla oleva perhe paljastuu. Pastorin on pakko alkaa pakata laukkuaan:

Pastori Pölkkyenen: Sisään!

Maisteri Vuorela: Aiot siis paeta? Miksi sinä olet hakkaillut Sanny Kortmania? Sinähän olet perheellinen mies?

Pastori Pölkkyenen: Niin olen, Pihtiputaan kanttorin tyttären kanssa.

Maisteri Vuorela: No mutta miksi sinä sitten?

Pastori Pölkkyenen: Varattomana en voinut jatkaa lukujani ja

sain paikan täällä. Kun palkka oli pieni ja perhe tarvitsi rahaa, sain neiti Kortmanilta förskottia.

Maisteri Vuorela: Ja vain rahan vuoksiko sinä hakkailit häntä noin julkeasti? (Skandaali tyttökoulussa 1960)

Sekä Sanny että Pölkkyinen joutuvat luopumaan tehtävistään. Sannyn sydän on särjetty Pölkkyisen toimesta ja pastorin opettajapesti loppuu Sannyn valta-aseman murtumiseen. Elokuvallinen oikeudenmukaisuus on välittynyt katsojalle.

Edellä tarkasteltujen elokuvien valmistumisajankohtaan sijoittuneissa todellisissa työmoraalitapauksissa on todettu olleen selkeä sukupuolijako. Miesopettajien työote lipsui sivutointa tai luottamustoimia hoitaessa. Naisten kohdalla ote koulunpitoon heikkeni avioitumisen tai perheen kasvamisen takia. Tapaukset olivat kansakouluntarkastajien erityisen mielenkiinnon kohteena. (Nikander 1998, 230) Naisiin kohdistuva painostus on ollut perinteisesti siveyteen ja äitiyden esimerkkiin liittyvää, kuten esimerkiksi sodan ajan opetukselliset naiselokuvat antavat käsittää (Ks. esimerkiksi Koivunen 1995).

Seuraavassa tarkastelen 1950-luvun elokuvaratkaisua tehtävässään hairahtuneelle opettajalle. Jälleen on kysymyksessä siveellisyysriike. Edvin Laineen ohjaama elokuvassa Jälkeen syntiinlankeemuksen lehtori Elsa Tuovi (Helena Vinkka) antaa vankilasta vapautuneelle nuorukaiselle tukiopetusta. Vankilasta vapautumisen jälkeen oppilas palaa kouluun, mutta opettajakunnan vastaanotto on ristiriitainen. Elsa-opettaja pyrkii kannustamaan nuorta miestä uuden elämän alkuun. Kannustus ajautuu kuitenkin kyseenalaisille urille. Opettajan kotona annettu tukiopetus johtaa lempeen saakka. Koulun rehtori joutuu kohtaamaan tekonsa tunnustaneen naisopettajan ja puhuttelee häntä. Kysymys on erittäin vakavasta työrikkeestä:

Rehtori: Olen koettanut kuunnella teitä rauhallisesti. Tämä on... en minä osaa sanoa, mitä tämä on? Te ja hän, oppilaanne! Olette unohtaneet asemanne opettajana. Olette unohtaneet yhteiskunnan, jolle te olette vastuussa ja oppilaanne, josta te olette

vastuussa. En voi löytää teollenne mitään puolustusta. En voi, vaikka haluaisinkin.

Maisteri Tuovi: Ei teidän tarvitsekaan. En ole enää kelvollinen kasvattajaksi. En ole sitä koskaan ollutkaan.

Rehtori: En halua kivittää teitä. Olemmehan me ihmisiä opettajatkkin. Mutta mitä me nyt teemme? (Jälkeen syntiinlankeemuksen 1953)

Rehtorin kysymys saa ratkaisun. Maisteri Tuovi päättyy tekonsa seurauksena kapakkalaulajaksi. Elokuva päättyy maisteritasoisen kapakkalaulajan Tuovin lauluun: "On onni ihmisen, niin lyhyt tiedät sen. Mutta synti ikuinen luonamme on."

Kyseenalaisia kasvatusotteita

Siveellisyysrikkeiden ohella opettaja voi joutua ongelmiin myös kasvatuskäytäntöjen kanssa. Ennen sotaa suomalaiselle opettajakunnalle asetettiin sekä maan äitiyden että määrättyssä mielessä myös maan isyyden edustamisen velvoitetta. Peruskouluun tultaessa koulu on moniarvoistunut ja kasvatuskäytännöt saavat aikaan ristiriitatilanteita koulussa. Täältä tullaan, elämä! -elokuvassa (1980) koulun valtavirtaisia kasvatuskäytäntöjä vastustaa tarkkailuluokan opettaja Pappa (Pertti Reponen). Elokuva esittää 1980-luvun alun peruskoulua ja sen tarkkailuluokkaa. Pappa on yksin humaaneissa kasvatuskäytänteissä ja yrittää puolustaa oppilaidensa edesottamuksia. Opettaja Kiikkulainen kannattaa perinteistä koulunpitoa ja joutuu tarkkailuluokan opettajan kanssa ristiriitaan kasvatus-periaatteissa.

Jussi-oppilas aiheuttaa päivänavauksessa sekasortotilanteen ja joutuu opettajainhuoneeseen puhutteluun. Oppilas pakenee opettajakunnan käsistä ja vanhakantaisen opettajakunnan ja tarkkailuluokan opettajan välille syntyy vuoropuhelu:

Erityisopettaja Pappa: [...] Minä kysyin, mitä Jussi on tehnyt?

Opettaja Kiikkulainen: Ja minä vastasin, se lähtee nyt.

Lehtori Pikkarainen puhuu samanaikaisesti puhelimesta Jussin isälle:

Lehtori Pikkarainen: Täällä lehtori Pikkarainen päivää. Voisitteko tulla hakemaan poikanne pois täältä koulusta riehumasta.[...] Jussi pakenee koulusta. Pappa yrittää juosta Jussin perään, mutta hän ei tavoita Jussia. Pappa palaa opettajainhuoneeseen raivostuneena opettajakunnan menettelytavoista

Opettaja Kiikkulainen: [...] Sinne se gangsteri katosi. Älä huolehdi, kyllä poliisit sen kiinni saavat!

Erityisopettaja Pappa: (Käy kiinni Kiikkulaisen rinnuksiin) Saatanan nakertaja,...sinä!

Pappa puolustaa oppilaitaan, mutta ei kykene vastaamaan muun opettajakunnan menettelytapoihin. Jussi pako koulusta jatkuu ja hän saa surmansa pudottuaan "Makkaratalon" ylätasanteelta. Pappa jää yksin ymmärtäessään tarkkailuluokan oppilaita. Papan noudattama humanismi saa odottamattoman lopun.

Vastaava konfliktitilanne löytyy elokuvasta Emmauksen tiellä 2001. Markku Pölösen ohjaukseen ja käsikirjoitukseen perustuvassa elokuvassa kaupunkilaistunut mies, Rane (Puntti Valtonen) saapuu lapsuuden kotiseudulle. Rane kohtaa kylän raittia kulkiessaan menneisyyden muistoja ja tuttuja ihmisiä. Hän myös purkaa katkerat muistot entiseen opettajaansa. Opettaja saa kohdata kasvatuskäytäntöjensä seuraukset. Rane syyttää koulu-aikaista opettajaansa muun muassa seuraavin lausein:

Rane: Sinä kysyit, vaikka minä en viitannut. En tiedä, sinä tartuit niskasta ja ravistelit. En tiedä, sieltä se tulee kuin keitetystä lampaan päästä. Niin sinä aina sanoit.

Rane: Muistatko miten karttakeppi naputti liitutaulun pintaa kun minun käteni vapisi pelosta ja pistit koko luokan nauramaan ja pakotit laulamaan: Koska meitä käsketään! Vaikka minä jo itkin.

Rane: Sinä syötit kylmää kaalisoppaa jälki-istunnossa, kun ei

kerran päivällä maistunut, ja minä oksensin lautaselle. Lautanen tyhjäksi, se kuuluu tapoihin! Ja minä söin!

Elokuvan mukaan opettajan luokse oli tehty luokkaretki. Mukana oli ollut koulun vanhaa oppilaskaartia. Kostoksi kouluvuosistaan opettajan vähälahjaisiksi kutsumat oppilaat ovat käyneet pieksämässä entisen opettajansa. Opettajan saamat vammat rajoittuivat kuitenkin sinelmiin, murtuneisiin hampaisiin ja luihin. Rane jatkaa opettajan käsittelyä. Opettaja saa teoistaan "Jumalan ruoskaa".

Uudella vuosituohannella elokuva on ottanut kantaa muun muassa sadistisen naisjohtajaopettajan sortotoimiin Pohjois-Ruotsin suomenkielisellä alueella. Uuden ajattelutavan omaava miesopettaja saapuu Tukholmasta puolustamaan sorrettuja suomalaisoppilaita ja julma naisopettaja Tora Holm (Bibi Andersson) jää tappiolle nöyryyttäessään suomenkielisiä lapsia Klaus Härön elokuvassa Näkymätön Elina. Julma naisopettaja jää hyljätynsi koko koulun taholta. Kouluyhteisö on kääntänyt selkensä ihmisluonteen kylmyydelle. (Näkymätön Elina 2003)

Voiko opettaja olla?

Elokuva on myös ottanut kantaa vaikeisiin kysymyksiin. Edellä totesin, että kansa- ja oppikouluaikea olivat elokuvien kuvauksissa opettajuuden kannalta erityistä siveyshygienian aikaa. Opettajuuden kipupisteet löytyivät yleensä siveellisestä hairahtumisesta.

Siveellisyys ja seksuaalinen suuntautuminen eivät välttämättä ole rinnasteisia käsitteitä. Suomalaisessa opettajapuheessa homoseksuaalisuus on ollut melko vaiettu alue. Koulu yhdistettynä homoseksuaalisuuteen on kuitenkin ollut esillä muun muassa Jukka Lehtosen tutkimusraporteissa (Lehtonen 1995, 2003). Suomalainen elokuva on ottanut kantaa kysymykseen, voiko opettaja olla homo. Arto Lehkamon Young lovessa on keskeisessä roolissa kuvaamataidonopettaja Martti. Opettaja on inno-

kas valokuvaaja ja opastaa yksityisesti yläluokkaikäistä Jukkaa kotistudiossaan. Elokuviissa näyttää tukiopetus ja kerhotoiminta tapahtuvan opettajien kotiympäristössä (Vrt. Jälkeen syntiinlankeemuksen). Martti-opettajan ovikello soi ja Jukka-oppilaan äiti tulee etsimään poikaansa Martin kotoa:

(Äiti menee Martin makuuhuoneeseen.)

Äiti: Olet sä koskenut Jukkaan?

Martti-opettaja: En, en, minä opetan häntä!

Äiti: Makuuhuoneessa?

Jukka: Mutsi! Lopeta nyt!

Äiti: Ainut, mikä tässä loppuu nyt on nää sun opetushommat!

Martti-opettaja: Ne loppuis muutenki!

Jukka: Mitä?

Äiti: Jukka, ala tulla!

Martti-opettaja: (Jukalle) Ei oo enää paljon, mitä mä voisinsulle opettaa. Sä osaat jo!

Jukka: Lopetat sä koulussaki?

Martti-opettaja: (Huokaisten) Jooh!

Jukka: Mutta miksi?

Martti-opettaja: No mene nyt!

Jukka poistuu äitinsä perään rappukäytävään.

Jukka: (Äidilleen) Sä oot tosi iso paskapää!

Äiti: Niin varmaan!

Jukka: Ainakin Martti välittää musta. Sä et mitään muuta kuin painat työtä vaan.

Äiti: Välittää? Miten tollanen voi olla opettajana?

Jukka: Miten tollanen voi olla mutsina?

Äiti: Homoksi et kyllä rupee, et varmasti! (Young love 2001)

Lehdistössä arvioitiin Young Lovea homofobiseksi kuvaukseksi. Syytä voidaan etsiä muun muassa suomalaisen nuorison homopelosta (Uutispäivä Demari, 7.9.2001, "Viikon vinkit: Young Love", Pertti Lumirae). Elokuviassa käydään vuoropuhelua, kuka ja millainen voi olla opettaja. Samalla sivutaan paljon julkisuutta saanutta pedofiilikeskustelua. Äiti olettaa

Martin olevan pedofiili. Martin ei tarvitse kuitenkaan vastata enää syytöksiin. Hän joutuu sairaalaan AIDS:in riuduttamana. Jukka-oppilas etsii Martin sairaalaosastolta ja Martin todellinen minuus paljastuu lopullisesti Jukallekin:

Jukka-oppilas: Mitä sä täällä teet?

Martti: Ei vaan mitä sinä täällä teet? Minä ymmärsin, että me hyvästelimme jo kerran.

Jukka-oppilas: Eikös sulla pitänyt olla joku iso projekti?

Martti: No, niinhän mulla onkin. [...]

Martti ja Jukka keskustelevat elokuvaan liittyvän kilpailun edistymisestä.

Jukka-oppilas: [...] No en. Mä ajattelin, että sulla ois jotain fiksumaa sanottavaa sille, jota se vois käyttää finaalissa.

Martti: Fiksu? Minä en ole mikään fiksu. En kai mä silloin olisi täällä.

Jukka-oppilas: Mutt?

Martti: Mene kotiisi nyt. Minä en ole se, millaisena sinä minua pidät.

Jukka-oppilas: Mikä sä sitte oot?

Martti: Vanha homo. (Young love 2001)

Vaikka pedofiilikeskustelu ja homous eivät ole toisiinsa liitettävissä, niin yleisesti julkisuudessa asiat yhdistetään. Harbeckin mukaan seksuaalivähemmistöön kuuluvaa opettajaa on perinteisesti pidetty tehtävänsä sopimattomana. Hänet tunnetaan kansanpuheessa oppilaita viettelevänä, ja hänen ajatellaan käyttävän oppilaita seksuaalisesti hyväkseen. Hänen roolimallinsa on kyseenalainen ja hän on mahdollinen AIDS:in kantaja. (Harbeck 1992, 132–133; Dyer 1997, 216–219.)

Nykyajan vanhemmat ovat tietoisia kouluun kohdistuvista oikeuksista. Ennen aikainen kunnioitettu ja arvostettu opettaja on muuttunut jatkuvan tarkkailun kohteeksi. Kotikasvatuksessa tapahtuneet epäonnistumiset on helppo laittaa koulun ja opettajan syyksi. Ongelmaoppilaiden lisäksi opettajan on kohdattava myös ongelmavanhemmat. (Vrt. Sääntti 2002, 176) Ruotsalai-

sessä opettajan työnkuvaan kohdistuneessa tutkimuksessa havaittiin muutos miesopettajan työnkuvassa. Tuskin kukaan ajatteli 1960-luvulla, että miesopettaja käsitettäisiin pedofiiliksi, mikäli hän oppitunnilla otti polvelleen alaluokkalaisen, jos tämä itse sitä halusi. Nyt asia voidaan nähdä hyvinkin kyseenalaisena. (Goodson et al. 2003, 200–202) Tarkasteltava elokuva on määrätystä kehityksestä hyvä ikkuna menneisyyteen. Opettajan asemapaikka on muuttunut ja se heijastuu myös valkokankaalle.

Elokuvassa Martti-opettajan sairaus etenee. Hän joutuu sairaalaan ja havaitsee menneen elämän ystävien hyljänneen hänet. Lopulta opettaja tulee uskoon. Pettyneenä kaikkeen hän katuu, hylkää entisen homoelämän ja toverit. Elokuvassa on määrätynlainen uskonnollinen sanoma. Opettaja kertoo olevansa saarnamiehen poika ja hän siteeraa Raamattua. Martin kerroksen mukaan Raamattu varoittaa, että homoseksualismista seuraa AIDS:in kaltainen rangaistus. Onko kysymyksessä ohjaajan tulkinta ja henkilökohtainen mielipide? Ohjaaja Lehkamo kertoo Keski-suomalaisen haastattelussa: ”Suhtaudun Marttiin lämmöllä ja ymmärryksellä, mutta en voi hyväksyä kaikkia hänen tekojaan. Tämä on henkilökohtainen näkemykseni, Arto Lehkamo korostaa.” (Keski-suomalainen 30.8.2001, Välimäki.) Elokuva ei anna armoa Martille. Martti herää uskonnollisesti, mutta menehtyy sairauteensa.

Suomalaisessa kehityksessä näen elokuvalliset ratkaisut epäonnistuneille opettajille kiintoisina. Ne seuraavat valmistumisaikakausien keskeisiä kysymyksiä ja viestittävät tulevaisuuteen kasvatushistoriallista tietoa menneisyydestä. Elokuvissa kamppailevat myös ristiriitaiset väitteet, joille on vaikeaa löytää sijoituspaikkaa tosielämästä. Kertomuksellinen lähde-materiaali onkin haasteellinen muun muassa tästä näkökulmasta katsottuna.

Opettajan ammatti on Suomessa ymmärretty pysyväisluonteiseksi. Erilaiset siirtosäännökset ovat mahdollistaneet

ammattissa pysymisen huolimatta kouluyksiköiden lakkaamisista. Vain harvoin rikkeet ovat johtaneet ammatista erottamiseen. Laki lasten kanssa työskentelevien rikostaustan selvittämisestä ei ole vuoden 2002 jälkeen tuonut julki kovinkaan paljon uutta opettajakunnan rikkeistä (Aalto Tauno, apulaisjohtaja Oikeusrekisterikeskus. Tallennettu sähköpostitiedonanto 6.2.2004). Opettaja on pääsääntöisesti ollut nuhteeton ammatissaan, olkoon kysymyksessä 1930-luvun malliopettaja tai sitten opettajaprofessiossaan toimiva 2000-luvun virkamies.

Suomen kansalla on ollut itsenäisyyden aikana moniarvoisia käsityksiä virkamiehistä ja opettajista. Käsityksien muodostamiseen on ollut oma merkityksensä median välittämällä kuvalla. Ulla Pielan mukaan suomalaisen kirjallisuuden ja elokuvan viran- ja toimenhaltijat on luotu vankkojen kulttuuristen käsitysten pohjalta. (Piela 1996, 10) Suomalaisista elokuvaohjaajista ainakin Pölönen ja Ijäs kertovat laittaneensa elokuvatekstiin omia opettajanäkemyksiään (Aamulehti 3.10.2001, Anne Välinoro; Sokkotanssi, Lehdistö tiedote, Data-filmi Oy/ Kari Sara viestintätoimisto Taitomyllly Oy Marja Nousiainen.) Unohtaa ei sovi myös Täältä tullaan, elämä! –elokuvan käsikirjoittajan Yrjö-Juhani Renvallin erityisopettajataustaa tai Pappaa näytelleen Pertti Repon opettajakokemuksia Naulakallion koulusta (Mikkola Jarkko, 16.3.2004; Uusitalo et al. 1999, 499.)

Tarkastelin opettajien epäonnistumisia. Opetusalalla työtä tekevältä se voi kuulostaa ristiriitaiselta. Suomalaisessa elokuvatutkimuksessa on todettu suomalaisen elokuvan virkamiesvastaisuus (Stenvall 1996, 160). Sama on todennettavissa myös ulkomaisissa elokuvaesikuvissa. Hyvin usein elokuvan kouluasetelmissä on todennettavissa vainoava laitospöytä, jota vastaan sorretut yksilöt yrittävät puolustautua (Ks. esim. Hets 1944; Quatre cents coups, Les 1959; Dead Poets Society 1989.)

Valkokangas on ollut kanava purkaa koululaitoksen, kokemusten ja opettajapersoonien aiheuttamaa traumaa. Kaikki elokuvien opettajakohtalot eivät kuitenkaan ole traumaattisia. Elokuva myös puolustaa epäonnistuneita ja langenneita opettajia. Katsoja asettuu väistämättä useassa elokuvaesimerkissä erehtyneen opettajaraukan taakse. Tunteeton ja kylmä laitoskulttuuri on saanut vahvan vastustajan.

Viihteet

¹ Erityisesti kasvatustyössä toimivien ihmisten kohdalla elokuvagensuuri oli ankaraa. Kouluun ja kasvatukseen liittyvä henkilö ei saa maata vastakkaisen sukupuolen kanssa sängyssä. Opettaja-Ilonan ja Niskavuoren agronomin sänkykohtaus poistettiin ennen elokuvan julkista levitystä. Filmin katsoja-alaikärajaksi tuli 16 vuotta. Laine 1994, 62–65; Eteenpäin 13.1.1938.

² Esim. seuraavissa elokuvissa on uskonnollisia kohtauksia ja symboliikkaa liitetty kouluun: Syyllisiäkö?, Niskavuoren naiset 1938, Suomisen Olli yllättää, Skandaali tyttökoulussa, Pojat, Siunattu hulluus, Täältä tullaan, elämä!, Pohjanmaa, Sokkotanssi, Emmauksen tiellä, Young love, Näkymätön Elina.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamaton lähdeaineisto

Sokkotanssi, Lehdistötiedote, Data-filmi Oy/ Kari Sara Viestintätoimisto Taitomyly Oy Marja Nousiainen.

Mikkola Jarkko, Oulu. henkilökohtainen tiedonanto 16.3.2004

Sanoma- ja aikakauslehdistö

Aamulehti 3.10.2001

Eteenpäin 13.1.1938

Keskisuomalainen 30.8.2001

Uutispäivä Demari 7.9.2001

Elokuvat

Bergman, Invar, (1944) Hets, SF Svensk Filmindustri AB.

Härö, Klaus. (2003) Näkymätön Elina, TKinoproduction OyT, TFilmLance International ABT, TFilmPool Nord ABT, TSFI Svenska FilminstitutetT.

Ijäs, Matti. (1999) Sokkotanssi, Buena Vista Home Entertainment.

Kassila, Matti. (1984) Niskavuori, Skandia-Filmi Oy.

Laine, Edwin. (1953) Jälkeen syntiinlankeemuksen, Oy Suomen Filmiteollisuus, Helsinki.

Laine, Edwin. (1960) Skandaali tyttökoulussa, Oy Suomen Filmiteollisuus, Helsinki.

Laine, Edwin. (1970) Akseli ja Elina, Fennada-Filmi Oy.

Lehkamo, Arto. (2001) Young love, Distribution Finland Oy.

Mollberg, Rauni, (1989) Siunattu hulluus, TV-elokuva vuodelta 1975, Yleisradio Helsinki.

Niskanen, M. & Rintala, P. (1962). Pojat. Helsinki: Oy Suomen filmiteollisuus (SF), Helsinki.

Nortimo, Jorma. (1938) Syyllisiäkö?, Oy Suomen Filmiteollisuus, Helsinki.

Parikka, Pekka. (1988) Pohjanmaa, National-Filmi Oy.

Pölönen, Markku. (2001) Emmauksen tiellä, Fennada-filmi Oy.

Suominen, Tapio. (1980) Täältä tullaan elämä, Sateenkaari-filmi Oy.

Truffaut, Francois. (1959) Quatre cents coups (The 400 Blows USA), Les, Les Films du Carrosse.

Vaala, Valentin. (1938) Niskavuoren naiset 1938, Suomi-Filmi Oy Helsinki.

Vaala, Valentin. (1958) Niskavuoren naiset 1958, Suomi-Filmi Oy Helsinki.

Weir, Peter. (1989) Dead Poets Society, Touchstone Pictures, Silver Screen Partners IV, Stefen Haft.

Sähköiset lähteet

Aalto, Tauno, apulaisjohtaja Oikeusrekisterikeskus. sähköpostitiedonanto. (Luettu 6.2.2004).

Finlex. Valtion elektroninen säädöstietopankki. (Päivitetty 27.8.2007)

Lehkamo, Arto & Mainstream Pictures. Young loven lehdistö-materiaali: <http://www.mainstream.fi>. (Päivitetty 10.9.2007)

Kirjallisuus

Bagh, P. (1992) *Suomalaisen elokuvan kultainen kirja*. Helsingissä: Otava Suomen elokuva-arkisto.

Dyer, R. (1997) *White*. London: Routledge.

Goodson, I. F., Numan, U. & Öström, B. (2003) "Ett helt liv i skolan". Teoksessa: *Livshistoria och professionsutveckling: berättelser om lärares liv och arbete*. Lund: Studentlitteratur, 165-230.

Kerkkonen, K. (1916), Kansakoulu-käsikirja: järjestelmällinen kokoelma asetuksia, määräyksiä, kiertokirjeitä y.m. Suomen kansanopetuksen alalta ynnä aakkosellinen aineisto, G.W. Edlundin kustannusosakeyhtiö, Helsinki

Koivunen, A. (1995) *Isänmaan moninaiset äidinkasvot. Sotavuosien suomalainen naisten elokuva sukupuoliteknologiana*. Turku: Suomen elokuvatutkimuksen seura.

Laine, Kimmo (1994) "Tuotanto ja elokuva-analyysi, Kaksi Tervapäättä". Teoksessa Kinisjärvi, Raimo; Malmberg, Tarmo; Sihvonen, Jukka (toim.) *Elokuva ja analyysi katsauksia elävän kuvan erittelyyn ja tulkintaan*. Helsinki: Painatuskeskus, 51-69.

Lehtonen, J. (1995) *Seksuaalivähemmistöt koulussa*. Helsinki: Seksuaalinen tasavertaisuus SETA.

Lehtonen, J. (2003) "Ei heteroseksuaaliset nuoret heteronormatiivisessa koulussa". Teoksessa Lahelma, Elina; Gordon, Tuula (toim.). *Koulun arkea tutkimassa: yläasteen erot ja*

erilaisuudet. Helsingin kaupungin opetusviraston julkaisusarja. Helsinki: Helsingin kaupunki, opetusvirasto, 115–124.

Mustonen, K. (2003) *Mihin rehtoria tarvitaan?* Oulu: Oulun yliopiston kirjasto.

Männistö, J. (1994) *Sivistyksen kylvö Suomen kansakoululaitos johtavien puoluelehtien mielenkiinnon kohteena vuosina 1918–1939*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Nikander, E. (1998) *Kansalaisuus velvoittaa: maaseudun kansakoulujen piiritarkastajat Suomen kansallisen sovun rakentajina vuosina 1921–1939*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Piela, U (1996): *Virran varrelta -toimihenkilö kirjoissa ja kuvissa*. Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Rantala, J. (2002) *Kansakoulunopettajat ja kapina vuoden 1918 punaisuusyytökset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Rinne, R. (1986) “Kansakoulunopettajien rekrytointi Suomessa ennen toista maailmansotaa”. Teoksessa: *Koulu ja menneisyys XXIV Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1986*, Suomen kouluhistoriallinen seura. Helsinki: Suomen kouluhistoriallinen seura, 128–158.

Simola, H. (1995) *Paljon vartijat suomalainen kansanopettaja valtiollisessa kouludiskurssissa 1860-luvulta 1990-luvulle*. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos.

Stenvall, J. (1996) “Virkamies suomalaisessa elokuvassa”. Teoksessa Piela, Ulla (toim.), *Virran varrelta: toimihenkilö kirjoissa ja kuvissa* Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto. Helsinki: Toimihenkilöjärjestöjen sivistysliitto, 151–161.

Strike, K. (1990) “The Legal and Moral Responsibility of Teachers”. Teoksessa Goodlad, John I.; Soder, Roger; Sirotnik, Kenneth A, *The moral dimensions of teaching*. San Francisco Calif.: Jossey-Bass, 188–223.

Säntti, J. (2002) "Muuttuva opettajuus sotienjälkeisessä Suomessa". Teoksessa: Rantala, Jukka (toim.) *Kansakoulunopettajat ja kapina vuoden 1918 punaisuusyytökset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Historiallisia tutkimuksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 172–198.

Uusitalo, K. (päätoim.) (1999) Suomen kansallisfilmografia: 8: Helsinki: Edita; Suomen elokuva-arkisto.